

ТРАНСФАРМАЦЫІ ПАМ'ЯЦІ Ў ПУБЛІЧНАЙ ПРАСТОРАХ: СУЧАСНЫЯ МЕМАРЫЯЛЫ ХАЛАКОСТУ Ў БЕЛАРУСІ

ПАВЕЛ ВАЙНІЦКІ

Анотацыя: Доклад прысвечаны трансфармацыям манументальнага ўвасаблення памяці аб Халакосце ў публічнай прасторы Беларусі. Аналізуюцца помнікі і мемарыялы, прысвечаныя Халакосту. Сярод іх – самыя апошнія, як усталяваныя, так і тыя, што знаходзяцца ў стадыі праектавання.

Ключавыя словы: мемарыялы Халакосту, помнік, манумент, грамадская скульптура, манументальнае мастацтва, памяць у публічнай прасторы.

TRANSFORMATIONS OF MEMORY IN PUBLIC SPACE: CONTEMPORARY HOLOCAUST MEMORIALS IN BELARUS

Abstract: The paper focuses on the current transformations of memory of Holocaust in the Belarusian Public Space. The author analyses contemporary monuments and memorials devoted to Holocaust – some of them are already erected while others are under design.

Keywords: Holocaust Memorials, Monumental Sculpture, Public Sculpture, Public Art, Monuments, Memory in Public Space.

У Беларусі працягваюць узводзіцца помнікі, прысвечаныя падзеям апошняй сусветнай вайны. Паралельна і суадносна з бягучымі зменамі ў грамадскай свядомасці і дзяржаўнай ідэалогіі мяняецца і наратыў беларускіх ваенных мемарыялаў – з акцэнтавацыі гераізму на фіксацыю памяці аб ахвярах. “Манументальная памяць” ахвяр канкрэтызуецца, адлюстроўваючы трагедыі розных этнічных супольнасцей краіны. Выключны маштаб катастрофы яўрэйскага народа на тэрыторыі Беларусі пакрысе атрымлівае сваё адэкватнае ўвасабленне. Сучасныя мемарыялы, усталяваныя на “месцах памяці” Халакосту, кажуць менавіта пра генацыд яўрэяў, а не гамагенных ахвяр з ліку “савецкіх грамадзян”, як гэты было ў савецкіх мемарыялах.

Калі яшчэ напрыканцы мінулага стагоддзя афіцыйны помнік ці мемарыял Халакосту ў Беларусі было цяжка ўявіць, цяпер колькасць такіх мемарыяльных аб’ектаў, зробленых пры падтрымцы дзяржавы, набліжаецца да сотні. У іх адбываецца выразная барацьба паміж звыклымі патэтычнымі мадэлямі мемарыялізацыі, тыповымі для сацыялістычнага рэалізму, і новымі тэндэнцыямі, якія базуюцца на максімальна нейтральнай канстатацыі фактаў і індывідуалістычным звароце да наведвальніка.

Першым легітымізаваным уладамі і галоўным месцам захавання памяці ахвяр Халакосту на Беларусі стаў мемарыял “Яма”, што знаходзіцца на месцы масавага знішчэння насельніцтва Мінскага гета. У 1946 годзе высілкамі ацалелых вязняў гета на месцы трагедыі з’явіўся чорны гранітны абеліск з выгравіраваным зваротам-прысвячэннем на рускай мове і ідыш. Простая форма, традыцыйная для пасляваенных пахаванняў, лаканічны надпіс – манумент уяўляў сабой квінтэсенцыю чыстай інфарматыўнасці. Гэта быў папросту маркер трагічнага месца, звышвыразнага самога па сабе.

У 2000 годзе адбылася рэканструкцыя “Ямы”, аўтарамі яе сталі архітэктар Леанід Левін разам са скульптарамі Эльзай Полак (Ізраіль) і Аляксандрам Фінскім (Беларусь). Да захаваных абеліска і бутавага пляца мемарыяла былі далучаныя скульптурная кампазіцыя з дваццаці сямі ўмоўных фігур, крыху большых за натуральную велічыню, усталяваных уздоўж новых гранітных сходаў, а таксама цырыманіяльная пляцоўка з пералікам спонсараў на мінорападобнай архітэктурнай форме. У парку побач размясцілася “Алея праведнікаў свету”. Такім чынам, помнік набыў больш выразны прасторавы падзел, больш сімвалічных дэталей, а таксама, на жаль, крыху пампезнасці і афіцыёзнасці. Прастату ініцыяльнага прасторавага рашэння замянілі ўскладненая выяўленчасць і нават пэўная вобразная паэтызацыя. Змястоўная мінімалістычнасць змянілася інфарматыўнай і сімвалічнай перагружанасцю.

Далейшыя падзеі пацвердзілі наяўнасць адпаведнай тэндэнцыі. Паэтычная сімвалізацыя, пошукі максімальна выразнага візуальнага вобраза – кшталту скульптурнага “аб’ёмнага плаката” – рысы, уласцівыя новым месцам памяці Халакосту, адкрытым у наступным дзесяцігоддзі. Адзін з характэрных аб’ектаў гэтага перыяду – помнік Мінскаму гета на вуліцы Сухой (2008, архітэктар Леанід Левін, скульптар Максім Пятруль). Звычайная для позніх савецкіх помнікаў перабольшаная манументальнасць і ў той жа час пэўная спрошчаная “нядбайнасць” выканання – у цэнтральнай скульптурнай кампазіцыі, а таксама наяўнасць шэрагу рознастылёвых сімвалічных дэталей, сабраных у адной мемарыяльнай прасторы, вызначаюць гэты твор.

Названая постсавецкая тэндэнцыя афармлення месцаў памяці максімальна ўвасабляецца ў мемарыяле “Трасцянец” (архітэктарка Ганна Аксёнава, скульптар Канстанцін Касцючэнка), першая чарга якога была адкрыта 22 чэрвеня 2015 года. Асноўныя складнікі мемарыяла – пластычная кампазіцыя “Брама Памяці”, што рэпрэзентуе аголеныя чалавечыя постаці, абкручаныя калючым дротам – з іх фігур і складаецца сімвалічная брама; “Дарога памяці”, дзе на велізарных бронзавых плітах, замацаваных на земляных валах уздоўж праходу да скульптуры, пералічаны ўсе чалавечыя страты ў лагерах і гета на тэрыторыі Беларусі, структураваныя па абласцях; “Дарога смерці” – рэканструяваны рэальны шлях людзей да месцаў расстрэлаў. Месца прыбыцця ахвяр адзначана муляжамі тагачасных чыгуначных вагонаў. Пры ўсёй сваёй нагляднасці і дэкларатыўнасці мемарыял нясе выразна сфармуляванае сучаснае дзяржаўнае “пасланне”, датычнае трагедыі яўрэяў Беларусі. Пры гэтым паказальна, што нацыянальная прыналежнасць загінулых наўпрост не вызначаецца. Напрыклад, памятныя надпісы мемарыяльных пліт “Дарогі памяці”, якія існуюць выключна на рускай, беларускай і англійскай мовах, увекавечваюць *“месцы масавага знішчэння людзей на тэрыторыі акупаванай Беларусі ў 1941–1944 гг.”* – без згадвання таго факту, што большасць з іх была менавіта яўрэямі.

У той жа час існуюць і свежыя канцэптальныя праекты, адасобленыя ад постсавецкай традыцыі манументальнай мемарыялізацыі, найцікавейшы з якіх – архітэктурна-дызайнерская канцэпцыя мемарыяльнага комплексу ў вёсцы Трасцянец маладога архітэктара Дзмітрыя Рэбо (распрацаваная ў 2015 годзе і ўганараваная Гран-пры VIII Рэспубліканскага конкурсу дыпломных праектаў выпускнікоў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных архітэктурных школ Беларусі). Канцэпцыя прадугледжвае стварэнне эмацыянальна насычанага асяроддзя, дзе інфармацыя ўспрымаецца на аснове псіхафізічных

перажыванняў індывіда. Вобраз трагічных падзей фармуецца ў свядомасці кожнага асобнага наведвальніка, а не навязвацца ў выглядзе нейкіх гатовых сімвалічных выяў. Пры стварэнні канцэпцыі аўтар свядома імкнецца вырашыць тыповую для сучасных мемарыялаў постсавецкага абшару праблему празмернай інфарматыўнасці – стварыўшы “пачуццёвае” асяроддзе, дзе з дапамогай архітэктурных формаў і мастацка-прасторавых кампазіцый чалавек трапляе ў аб’ект мемарыялізацыі і перажывае гістарычныя падзеі на ўласным досведзе. Увесь комплекс уяўляе сабой падземна-наземны пераход даўжынёй каля двух кіламетраў, які злучае былы лагер “Трасцянец” і ўрочышча Благаўшчына, дзе праводзіліся масавыя расстрэлы – з праходжаннем пад аўтамагістраллю М4 і акцэнтаванымі ўваходам і выходам. Ён падзелены на тры ўмоўныя зоны: “страху”, “болю” і “міру”, у кожнай з якіх наведвальнік перажывае розныя аспекты трагічнага мінулага гэтага месца. Такім чынам, замест рэканструкцыі гістарычных падзей адбываецца асабістае фармаванне вобразу і эмацыянальнага стану ў свядомасці кожнага суб’екта. Чалавек, перасоўваючыся па тэрыторыі комплексу, сам аднаўляе гістарычную атмасферу, а прастора толькі скіроўвае яго па неабходнай траекторыі. Нягледзячы на тое, што праект не пазбаўлены сімвалізму, такі падыход да “месцаў памяці” істотна адрозніваецца ад звыклых постсавецкіх мадэляў. Дзеля гэтага аўтар адмаўляецца ад традыцыйнай выяўленчай часткі і натуральнай для постсавецкай прасторы фігуратыўнай постсацэрэалістычнай эклектыкі, а бярэ на ўзбраенне больш прагрэсіўную стылістыку дэканструктывізму (гл. Рэбо, 2015).

Відавочна, што ў працэсе эвалюцыі манументальнага ўвасаблення памяці аб Халакосце ў публічнай прасторы Беларусі пакуль дамінаюць традыцыяналістычныя метады і падыходы. Тым не менш пазітыўная рэакцыя грамадскай і экспертнай супольнасцей на новыя прапановы пакідае надзею на паступовае з’яўленне манументаў і мемарыялаў, адпаведных сучаснасці.

Спіс літаратуры

1. Рэбо, Дмитрий (2015). *Архитектурно-дизайнерская концепция мемориального комплекса в д. Тростенец*. Дипломный проект АФ БНТУ. Минск: б.м.